בין יחיד לציבור בימי דין

אביעזרי פרנקל, רחובות

ההבחנה בין יחיד לציבור בהלכה, פנים רבות לה.[1] במסגרת מצומצמת זו נסתפק בעיון של מאפיינים אחדים בהבחנה זו לעניין דין---ימי דין וגזר דין.[2]

מספר מקורות קלסיים

בר"ה יז ע"ב, "אמר ר' יוחנן, גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם". על כך שואלת הגמרא, "השב בינתיים (רש"י: בין ר"ה ליוה"כ) מוחלין לו, לא שב בינתיים...אין מוחלין לו", ומכאן שהתשובה מועילה לקריעת גזר דין רק בעשרת ימי תשובה. משיבה הגמרא שתשובה קורעת גזר דין של ציבור בכל עת, אך ליחיד אין מוחלין אם לא שב בעשי"ת.[3] הגמרא חוזרת ושואלת בעניין הפסוקים בתהלים ק"ו על יורדי המים באניות שסערה חישבה לטורפם, "ויצעקו אל ה' בצר להם, וממצוקתיהם יוציאם". פסוקים אלה מסומנים ב'סימניות' (נונים הפוכים) הבאות למעט: "לומר לך, צעקו קודם גזר דין נענין; צעקו לאחר גזר דין אינן נענין". ומשיבה הגמרא שיורדי הים נחשבים אף הם כיחידים.[4]

להלן עוד מספר מקורות להבחנה בין יחיד לציבור לעניין ימי דין.

הגמרא בע"ז ד ע"א: "רב פפא רמי כתיב: '[ו]א-ל זעם בכל יום' (תהלים ז יב), וכתיב 'לפני זעמו מי יעמוד' (נחום א ו). מתרצת הגמרא שהמקרא בתהלים מדבר על הציבור, שקיים על אף זעמו של ה', ואילו הנביא נחום מתנבא על יחיד, עליו נאמר "מי יעמוד".

שם ע"ב: "אמר רב יוסף, לא ליצלי איניש צלותא דמוספי בתלת שעי קמייתא דיומא ביומא קמא דריש שתא ביחיד, דלמא כיון דמפקיד דינא, דלמא מעייני בעובדיה ודחפו ליה מידחי"[5]. דין זה מובא להלכה באו"ח תקצא סימן ח לגבי **שני** ימי ר"ה. לא מצאתי

---

[1] דוגמה אחת: חובת הקריאה של מגילת אסתר היא מצווה על כל יחיד ויחיד; שאר המגילות וקריאת התורה—מצווה על הציבור. אחת מההשלכות ההלכתיות: הגדירה של רבה שלא לקרוא בשבת מגילת אסתר.

[2] לאחר שכתבתי דברים אלה, ראיתי את הפרק היפה "יחיד וציבור ביום הדין" ב"הגיוני הלכה" חלק שני ע' 15--21 לרב יצחק מירסקי (יצוטט להלן כ"רב מירסקי"). היות והחיתוך בין שני המאמרים קטן, לא ראיתי מקום לגנוז את דברי או להוסיפם לדבריו כהגה.

[3] וכן שם יח ע"א: "מניין לגזר דין של ציבור...(ש)אע"ג שנחתם נקרע, שנאמר 'כה' א-להינו בכל קראנו אליו' (דברים ד ז). והכתיב 'דרשו ה' בהמצאו' (ישעיהו נה ו); התם ביחיד...ביחיד אימת?...אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליו"כ". עיין גם רמב"ם הל' תשובה פ"ב ה"ו.

[4] כי הם מנותקים מהיבשה, בה יושבים רוב בני האדם. לתירוץ זה של הגמרא השלכה הלכתית מעניינת. הציץ אליעזר, בחלק יב סימן יח, דן בשאלה אם לאחר ניתוחים מסוגים שונים או לאחר מחלות שונות, יש לברך ברכת הגומל, אם לאו. בין השאר הוא כותב שם, בשליש האחרון של התשובה, "...מעשה שראיתי באחד שבאמצע הפליגו בים הוזקק לניתוח וניתחו אותו בים ולא הצליח הניתוח, ואח"כ ניתחו אותו שוב בעלותו ביבשה ועלה בהצלחה; שייתכן שבעמוד שאלה כזאת למעשה אם לבצע הניתוח בהיותו בים או לחכות (אם רק אפשרי הדבר) עד עלותו ליבשה, שיש מקום לפסוק לחכות עד שיעלוהו ליבשה...", ואז ייתכן שידונוהו בדין ציבור ולא בדין יחיד. שני הסברים אחרים מדוע יורדי הים נחשבים כיחידים מובאים ע"י הרב מירסקי בשם הנצי"ב ובשם האדמו"ר מסוכטשוב.

[5] דברים אלה מבוססים על הגמרא שם ג ע"ב, ד ע"ב בעניין 'סדר היום' של הקב"ה בשתים עשרה שעות היום, מהם עולה ששלוש שעות ראשונות הן עת חרון. בדקדוקי סופרים מובא הנוסח של כ"י מינכן של ע"ז ד ע"ב: "אמר רב יוסף...בתלת שעי קמייתא ברישׁ שתא ביומא קמא ביחיד; מ"ט? דכיון דמפקיד דיניה, מידחיה". (לא יתפלל אדם תפילת מוסף בשלושת השעות הראשונות של היום ביום הראשון של ר"ה ביחידות: כיון שהוא מזכיר את הדין (במלכויות, זברונות ושופרות), שמא יעיינו 'בתיק האישי' שלו והוא יחויב.) שמעתי מהרב הדרי שליט"א שהרב אליעזר יהודה פינקל, ראש ישיבת מיר, הקפיד שלא לעלות לתורה בימים נוראים: כשהגבאי יעמוד ויכריז "יעמוד...", שמא יעיינו בתיקו האישי. הרב מירסקי כתב שהרב אלחנן וסרמן נהג מנהג זה.

מפרשים של טוש״ע העומדים על כך שבגמרא מדובר על היום **הראשון** של ר״ה בלבד.[6] ושמא בימיו של רב יוסף כבר התמסד קביעת המולד עפ״י החשבון, במיוחד בחו״ל, כך שלי אלול הוא ר״ה מדאורייתא ולא מספק (שכל מה שישראל עושין עשוי; עיין שמות רבה פט״ו-ב ובמדרש היפה בתנחומא ישן בא יג, שמובא גם בדעת זקנים מבעלי התוספות על ״החדש הזה לכם״).[7]

ב׳מכתב מאליהו׳ חלק ב, ׳ימים נוראים---שני ימים של ראש השנה׳ נכתב, עפ״י הזהר (פינחס רל״א), שביום הראשון של ר״ה הדין הוא ׳דין עליון׳ ו׳קשה׳, ואילו ביום השני שולט ׳דין תחתון׳, שהוא ׳רפה׳. הרב אליהו אליעזר דסלר מסביר שביום הראשון נידונים היחידים—הצדיקים, בדין של השגחה פרטית; ביום השני נידון המון העם שאינו מדקדק כצדיקים, בדין של השגחה כללית. הרב ישעיהו הדרי שליט״א, שהביא מקור זה לידיעתי ללא קשר לגמרא הנ״ל בע״ז, אומר שמדובר כאן בדין יחיד (לצדיק), ובדין ציבור (לבינוניים). דברים אלה מתיישבים עם הגמרא שהזכירה היום הראשון בלבד, בו נידונים היחידים, אך גם מחריפים את השאלה מדוע הפוסקים ׳התעלמו׳ מההבחנה בין היום הראשון לשני לעניין תפילת יחיד בשלוש שעות ראשונות. ושמא הפוסקים, לאחר שראשונים קבעו ששני ימי ר״ה הם ״יומא אריכתא״ אף בארץ ישראל, צירפו אף את היום השני לדין זה, כיון שכיום אין כבר הבדל בין שני הימים.

בירושלמי ר״ה פרק א ה״ג: ״איזו אומה כאומה הזאת; בנוהג שבעולם, אדם יודע שיש לו דין, לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו, שאינו יודע היאך דינו יוצא. אבל ישראל אינן כן, אלא לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחים זקנם ואוכלין ושותין ושמחים; יודעין שהקב״ה עושה להן ניסים״.[8] ואילו בר״ה לב ע״ב[9]: ״אמר רבי אבהו, אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה, רבש״ע, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בר״ה וביום הכפורים? אמר להם, אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים מונחים לפניו וישראל אומרים שירה?״ מהירושלמי משמע שאין מה לדאוג מיום הדין, בעוד שהבבלי מזהיר מפני דיני נפשות שנחתכים בו ביום. שמעתי שאלה זו מהרב הדרי שליט״א וגם ממר יוסי בן-שחר, מהצנועים שבנקיי הדעת בירושלים, שאמרו שהירושלמי מדבר על הציבור, והבבלי על יחיד. תירוץ זה גם אצל רב מירסקי. ואולי יש רמז לכך מלשון הירושלמי, הנוקט בלשון ״איזו אומה כאומה הזאת״, שאינה מצויה בבבלי.

הבחנה של ה״משך חכמה״

---

[6] בטור, וכן במחצית השקל ולבושי השרד, מובא נוסח שונה במקצת מזה של נוסח הגמרא, ובמיוחד, ״ביומא קמא״ מושמט. בב״י שם מובא נוסח זהה לזה של הגמרא שלפנינו. גם אין לתקוע ביחיד בשלוש שעות ראשונות. עיין במגן אברהם שם סק״ט, ומ״ב ובשער הציון שם ומ״ב תקפח סק״ב.

[7] אולי יש קצת סיוע לדברינו מהטור בסימן תקצז: ״...ורב נטרונאי ז״ל כתב, ביום א של ר״ה אי אפשר לישב בו בתענית משום דמדאורייתא הוא, אבל ביו״ט שני ובשבת לית בהו קושיא״. מקורותיו מובאים בב״י שם. הרב חיים סבתו שליט״א העיר שבערוך השולחן תקפג סק״ד נאמר: ״יש נוהגים שלא לישון ביום א דר״ה עפ״י הירושלמי״. בסימן תקצז סק״ב הוא כותב: ״וגם יש שאין ישנים ביום א דר״ה ביום עפ״י הירושלמי...ולא ידענו איפא נמצא זה הירושלמי״. דברים דומים בב״ח בסימן תקצז, בהערות והגהות, הוצאת מכון ירושלים שם, ברמא תקפג סעיף ב ובדרכי משה שם, אלא שבכל המקורות האלה נאמר שאין לישון בר״ה ביום, מבלי להזכיר את יומו הראשון, פרט לערוך השולחן. מקום נוסף בו הגמרא מדגישה את היום הראשון הוא בבבא בתרא קמז ע״א, ע״ב: ״אמר רב זביד, האי יומא קמא דריש שתא, אי חמים, כולה שתא חמימא; אי קריר, כולה שתא קרירא. למאי נפקא מיניה? לתפילתו של כהן גדול״. אח״כ ראיתי שהשאלה מדוע דברי רב יוסף נאמרו על יום א דר״ה בלבד כבר נשאלה: ב״הגהות והערות״ בסוף סימן תקצא: ״...ואולי דבימי רב יוסף היו מקדשין על פי הראיה והיה מקום לחלק דין יומא קמא ליום שני; אבל הטור השמיט במכוון וכן המחבר בשו״ע השמיט במכוון [יומא קמא], וצ״ע (רבי יוסף שאול נתנסון בהגהותיו לשו״ע)״. ראה גם דברי הזהר בפסקה הבאה. ההשתלשלות ההיסטורית-הלכתית של שני ימי ר״ה מתוארת יפה בפרק ״ראש השנה---ארבע תקופות בראש השנה״ ב״מועדים בהלכה״ לרב שלמה יוסף זוין זצ״ל.

[8] מובא גם במדרשים, בטור או״ח תקפא, בספרות השו״ת ובמקורות רבים נוספים.

[9] מובא גם בערכין י ע״ב ומצוטט בסדר רב עמרם גאון, בספרי מנהגים (כגון מהרי״ל) ובספרות השו״ת.

ה"משך חכמה" (משי"ח; שמות יד כט, ד"ה "והמים להם חמה מימינם ומשמאלם") מבחין בין יחיד לציבור במצוות 'שמעיות' (שהקב"ה משמיע אותן כי לא היינו מסיקים אותן מתוך ערכי המוסר הבסיסיים הטבועים בנפשות רוב בני האדם) לעומת מצוות 'נימוסיות' (שהמוסר הטבעי מחייב אותן). לקבוצה הראשונה שייכים ע"ז, עריות, שמירת שבת; לשנייה—מחלוקת, לשון הרע, רכילות, מלשינות, גזל. הענשים על מצוות בקבוצה הראשונה חמורים: מלקות, כרת ומיתות בית דין. לרבות מהמצוות בקבוצה השנייה אין אפילו מלקות: מחלוקת, לשון הרע, רכילות, מלשינות הן לאוים שאין בהם מעשה, וגזל הוא לאו הניתן לתשלומים---"והשיב את הגזלה אשר גזל" (ויקרא ה כג).

כל זאת, כותב המשי"ח, ביחיד. אך בציבור, הגלגל מתהפך: ציבור בעל מידות מושחתות, עונשו גדול מאד, ואילו על מצוות שמעיות העונש קל יותר.[10] הוא מביא לכך דוגמאות אחדות. שנינו בירושלמי פאה פרק א הלכה א: "דורו של דוד כולן צדיקים היו, ועל ידי שהיה להן דילטורין[11], היו יוצאין במלחמה והיו נופלין...אבל דורו של אחאב עובדי ע"ז היו, ועל ידי שלא היה להן דילטוריא, היו יורדין למלחמה ונוצחין...". מדוע? המשי"ח מסביר שאם הציבור מושחתים בע"ז וג"ע, על זה אומרת הגמרא ביומא נו ע"ב: " 'השכן אתם בתוך טמאתם' (ויקרא טז טז), אפילו בשעה שהן טמאים, שכינה עמהם".[12] וכן על חטא העגל, שמהותו ע"ז, נאמר: "ויגף ה' את העם" (שמות לב לה). דעות שונות בין המפרשים על מהות אותה מגפה. אך לכל הדעות, העונש "במדבר הזה יתמו ושם ימתו" (במדבר יד לה) על חטא המרגלים, שמהותו לשון הרע וכפיות טובה, גדול בהרבה.

המשי"ח מביא סיוע נוסף לדבריו משתי גמרות. סנהדרין קח ע"א: "אמר ר' יוחנן, בוא וראה כמה גדול כוחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל, שנאמר 'כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ' (בראשית ו יג)". וביומא ט ע"ב: "מקדש ראשון מפני מה חרב, מפני שלושה דברים שהיו בו: ע"ז וג"ע ושפיכות דמים...אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות וגמילות חסדים, למה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חינם...". והגמרא שם מסיקה ששנאת חינם היא השחתה גדולה משלושת העברות שבעטיין נחרב בית ראשון, כי הבית נבנה מחדש לאחר שבעים שנה, ואילו לאחר החורבן השני אנו עדיין מצפים לבניין בית שלישי.

שמא ניתן להוסיף גם את אנשי סדום ונינוה על דוגמאות אלה של המשי"ח. הגמרא ביומא לח ע"ב אומרת שבמקום שהקב"ה מברך את הצדיקים, שם מקלל את הרשעים. היא מביאה

---

[10] הבחנה בין שתי קבוצות אלה כבר מובאת ביומא סז ע"ב: " 'את משפטי תעשו' (ויקרא יח ד), דברים שאלמלא נכתבו, דין הוא שיכתבו; ואלו הן, ע"ז וגילוי עריות...'ואת חקתי תשמרו' (שם), דברים שהשטן משיב עליהן [ואומות העולם מושיבין עליהן---דקדוקי סופרים שם], ואלו הן, אכילת חזיר ולבישת שעטנז...". ההבחנה בין מצוות שמעיות, שנקראות גם 'חוקיות' למצוות נימוסיות, שנקראות בדרך כלל 'שכליות' נידונה גם במקורות שונים, כגון בפירוש רש"י על בראשית כו ה, רד"ק על עמוס ב ד; ספר 'האמונות והדעות' לרס"ג מאמרים ג, ז, י; ספר 'האמונה הרמה' לר' אברהם בן דוד הלוי ('הראב"ד הראשון") בהקדמה, במאמר שני ושלישי; בכוזרי מאמר ב ומאמר ד; בשמונה פרקים לרמב"ם, פרק ו, שם הוא מונה עריות כמצווה שמעית. מסורת הש"ס ביומא שם מזכיר זאת ומסיק שלרמב"ם היתה גירסה אחרת בגמרא. בהלכות מעילה פרק ח הלכה ח מכנה הרמב"ם את הנימוסיות בשם משפטים, ואת השמעיות בשם חוקים. הדוגמאות שהוא מביא שם אינן כוללות ע"ז וג"ע. הרב מרדכי דב רבינוביץ, בפירושו על שמונה פרקים כותב ששני סוגי עריות הן: נימוסיות, כגון אשת איש, ושמעיות כגון שניות לעריות (גזרות דרבנן על נשים בדרגת קירבה רחוקה יותר --- עיין יבמות כ-כ"ב). במקורות מובאות רשימות שונות של מצוות שמעיות ונימוסיות. השמעיות כוללות מצוות כגון דיני כשרות, שמיטה, שעטנז, פרה אדומה, עגלה ערופה, שור הנסקל, שעיר המשתלח, פטר חמור, קרבנות, כלאים, טהרת המצורע; והנימוסיות: שפיכות דמים, כיבוד אב ואם, וכן "כל אלמנה ויתום לא תענון" (שמות כב כא), השבת עבוט למשכב לילה (שם, כד-כו), השבת אבדה, יחס לעבדים, "לא תראה את חמור אחיך או שורו נפלים בדרך והתעלמת מהם, הקם תקים עמו" (דברים כב ד). על כל פנים, דומה שהיישום של ההבחנה בין שני סוגי המצוות להבחנה בין יחיד וציבור, הוא חידוש של המשי"ח.

[11] מלשינים.

[12] ע"ז נקראת טומאה, "למען טמא את מקדשי" (ויקרא כ ג). גם גילוי עריות נקרא טומאה, "ולא תטמאו בהם" (שם יח ל). אולי על כך מסתמך המשי"ח בהסיבו את "אפילו בשעה שהם טמאים, שכינה ביניהם" על ע"ז וג"ע. עיין שבועות ז ע"ב, ח ע"א. אמנם גם שפיכות דמים נקראת טומאה: "ולא תטמא את הארץ" (במדבר לה לד). ושמא יש לומר שהמשי"ח הולך כאן לפי שיטתו, בפירושו על פסוק לג שם, שפסוק לד מדבר על רוצח בשגגה. אך על נורמה ציבורית של רצח במזיד חלות החומרות של המצוות הנימוסיות.

דוגמה מאברהם: "כי ידעתיו, למען אשר יצוה...לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח יט); ובפסוק הבא: "ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי רבה". מסמיכות הפסוקים אנו למדים שהמידות של אנשי סדום היו הפוכות מאלה של אברהם; הוא עשה צדקה ומשפט, והם גזלו וחמסו ועשו עוול. וכן בירושלמי בבא מציעא פרק ד הלכה ב: "בסדום כתיב 'זעקת סדם ועמרה כי רבה' (בראשית יח כ), ובדור המבול כתיב, 'ויראה ה' כי רבה רעת האדם בארץ' (שם ו ה); מלמד שכמעשה אלו, כך מעשה אלו".[13] לגבי דור המבול כבר ראינו שלא נחתם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל. והיות ובסדום לא היה ציבור בגודל מינימלי (מניין) של צדיקים, נחתם דינם לכליה.

גם תושבי נינוה פשטו ידיהם בגזל. המלך ציוה על צום, ואמר: "וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם" (יונה ג ח). ההכרזה "כי עלתה רעתם לפני" (שם א ב) דומה להכרזה "כי גדלה צעקתם את פני ה' " (בראשית יט יג); "ונינוה נהפכת" (יונה ג ד) דומה ל-"ויהפך את הערים האל" (בראשית יט כה). הרד"ק בהקדמתו לספר יונה שואל מדוע נבואת יונה נכללה בכתבי הקודש, שאין בה כל זכר לישראל. הוא משיב שהיא משמשת מוסר לישראל: עם נכרי שב בתשובה שלמה מדרכו הרעה לאחר הקריאה הראשונה של הנביא, ואילו ישראל לא שבו לאחר קריאות חוזרות ונשנות של נביאים..."ועוד, ללמד שהא-ל יתברך חומל על בעלי תשובה מאיזה עם שיהיו ומוחל להם, **וכל שכן כשהם רבים**". זה מתיישב עם הגמרא בר"ה שהזכרנו, שתשובה של ציבור מועילה גם לאחר גזר דין---גם אם ציבור זה אינו מישראל.

דוגמאות אלה על סדום ונינוה מראות אפוא גם שעל עברות בתחום המצוות הנימוסיות של רבים יש לצפות לעונש חמור של כליה. אך גם כאן מועילה תשובה של הרבים.

מקבילה לצום של אנשי נינוה ואופי תשובתם אנו מוצאים בישעיהו נח ו-ז: "הלוא זה צום אבחרהו, פתח חרצבות רשע התר אגדות מוטה, ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו. הלוא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם". וכך אנו רואים שקיים רעיון משותף לשתי ההפטרות של יוה"כ: הקפדה על קיום המצוות הנימוסיות! התפילה המיוחדת שנתקנה לעת נעילת שער[14] כוללת שני חלקים: "אתה נותן יד לפושעים" ו"אתה הבדלת אנוש מראש". הנושא המרכזי בשני החלקים גלום בפיסקה "למען נחדל מעושק ידינו" שמופיע בשניהם. בפרק הבא נראה שגם במרכזה של תפילת מוסף, העבודה של כה"ג, טמון אותו מסר.

תפילתו של כהן גדול בקודש

הכה"ג, בצאתו מקודש הקדשים ביום הקדוש, מתפלל תפילה קצרה בקודש (היכל), שעניינה בקשה על גשמים ושאר צרכים גשמיים, כולל "לא יעדי עביד שולטן מדבית יהודה" (תרגום אונקלוס של "לא יסור שבט מיהודה"). רבים תמהו על כך מדוע אין הכה"ג מבקש ברגע נשגב זה צרכים והתעלות רוחניים, וכן מה פשר התפילה הפרטית "שלא תפיל אשה פרי בטנה"?[15]

כאשר אדם מזיד עם רכבו או עם כלי נשקו או חובל במקלו, השופט מעניש את האדם החוטא, לא את המקום בו אירע הנזק. וכן הקב"ה שופט ומעניש את החוטא ולא את המקום בו חטא. אך נראה שיש יוצא מהכלל לכלל זה: ארץ ישראל! "ותטמא הארץ, ואפקד עונה עליה" נאמר בסוף האזהרות לעריות (ויקרא יח כה); "כל ימי השמה תשבת, את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה" (שם כו לה); "ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה, כי

---

[13] כך בתורה תמימה על בראשית יח כ. בירושלמי שלפנינו נוסח מקוצר יותר.

[14] שעיקרה כבר מופיע בסדר רב עמרם גאון. עיין גם בנתיב בינה חלק ה לרב ישעכר יעקבסון ז"ל.

[15] נוסחים שונים של התפילה ביומא נג ע"ב, בתוספות ישנים שם, בירושלמי, במדרשים וברמב"ם (הלכות יוה"כ, פ"ד ה"א).

הדם הוא יחניף את הארץ, ולארץ לא יכפר לדמאשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם ישבים בה" (במדבר לה לג-לד). "וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלאיה אשר חלה ה' בה. גפרית ומלח שרפה כל ארצה, לא תזרע ולא תצמח ולא יעלה בה כל עשב...ואמרו כל הגוים, על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, מה חרי האף הגדול הזה...ויחר אף ה' בארץ ההוא, להביא עליה את כל הקללה הכתובה בספר הזה" (דבריסכט כא-כג, כו). זהו מדגם קטן של כתובים מהם נראה שהקב"ה מעניש את הארץ.

עובדות אלה מצביעות על יחס מיוחד של הקב"ה לארצו, ארץ ישראל. יחס זה מתומצת בשלושה פסוקים בפרשת עקב (דברים יא י-יב): "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם, אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' א-להיך דרש אתה, תמיד עיני ה' א-להיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה". רוב המפרשים מסבירים שה' מדקדק עם א"י יותר מארצות העמים, ומדגישים את המשתמע מהפסוק האחרון, שה' בוחן ובודק את מעשי בניו בתמידות, ועל פיהם הוא מתייחס לארץ, כפי שנאמר בהמשך הפסוקים: והיה אם שמע תשמעו...ונתתי מטר ארצכם בעתו" ואם לא תשמעו: "וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים...והארץ לא תתן את יבולה" ---חלילה.

מסקנת הדברים פשוטה: אם עם ישראל הולך בדרכי ה', שומר על הארץ בקדושה ובטהרה, אזי הקב"ה מראה פנים לארצו, מוריד גשמים בעתם, והארץ נותנת את יבולה בשפע, בבחינת "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו" (דברים כח יב). ואם לא, "ויחר אף ה' בארץ ההיא" (שם כט כו), חלילה. במה דברים אמורים? כשרוב הציבור חוטא בעריות ובשאר מצוות שמעיות הוא גולה מארצו[16] אך לא נכרת; אבל יחידים שחוטאים בדברים אלה נכרתים מעמם. ואכן, בסוף האזהרות על העריות נאמר, "ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אתה, כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם. כי כל אשר יעשה מכל התועבת האלה, ונכרתו הנפשות העשת מקרב עמם" (ויקרא יח כח-כט). הנצי"ב שם מסביר, בהתאם לפשט הפסוקים, שאם הציבור חוטא, העם יוצא לגלות, ואילו היחידים החוטאים נכרתים, ואין העם נכרת.[17] ואילו במצוות נימוסיות העונש על הציבור חמור יותר: הציבור נכרת והיחידים הצדיקים ניצולים, כגון אנשי סדום ולוט ומשפחתו. לעיל ראינו שבעברות על מצוות שמעיות אין הציבור נכרת, וגם עונש הגלות קל יותר.

הסימן המובהק ביותר שתפילתו של הכה"ג התקבלה בשמים היא שהקב"ה סולח ומוחל לעמו ורואה את רובו כזכאי. הבקשה על גשמים, פרנסה ושאר צרכים גשמיים אינה אלא בקשה למתן אישור שהכה"ג הצליח בשליחותו לבקש מחילה ל**כלל** ישראל. כי אם בשנה זו תהא אכן הברכה מצויה בעם, הרי זה אות וסימן שהקב"ה קיבל את תשובתו ותפילתו של הכה"ג על עמו ישראל[18] --- אולי סימן מובהק יותר מהלבנת הלשון של זהורית שכבר לא כל כך הלבינה בסוף ימי בית שני. אשר לתפילה "שלא תפיל אשה פרי בטנה", זו אינה תפילה פרטית כל עיקר: הכה"ג שאף להגדיל את ציבור הזכאים בעם לרוב גדול ככל האפשר. איזו דרך קלה יותר מאשר להגדיל את ציבור התינוקות, שלא חטאו ולא עוו ולא פשעו? אצלם אין צורך בדרך הייסורים הקשה של תשובה. הוא אשר אומרת הגמרא (שבת קיט ע"ב), "אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן...אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא".[19]

---

[16] הסיבה לעונש הגלות על עבירות אלה של ציבור מוסברת היטב במש"ח בדברים כט כג-כד.

[17] אותו רעיון ברש"י על "הנסתרת לה' א-להינו" (דברים כט כח).

[18] "חטאו, עוו, פשעו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לחטאים ולעוונות ולפשעים שחטאו ושעוו ושפשעו לפניך עמך בית ישראל".

[19] על הפיסקה "ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך..." בברכה מעין שלוש (ופיסקה דומה שמופיעה לפני כן) קמו עוררין שאין זה מן המידה לבקש להיכנס לארץ ישראל כדי לאכול מפריה, ויש שאין גורסין נוסח זה. בדומה לתפילתו של כהן גדול, ניתן גם כאן להסביר את הנוסח כבקשה שרוב הציבור יגיע לרמה מוסרית גבוהה, כך שהארץ תעטר עצמה בפירות לגאון ותפארת. אשר על כן תקנו חז"ל את הברכה בלשון רבים, אף כי היא נסמכת על "ואכלת ושבעת, וברכת..." (דברים ח י) בלשון יחיד.

שיאו של יוה"כ: הנהגת נורמות ציבוריות של מוסר

נפגשנו ברעיון המרכזי של תיקון מידות מוסריות ביוה"כ בהפטרה המסיימת את תפילת שחרית, בשיא של תפילת מוסף: בסדר העבודה של כהן גדול, בהפטרה של מנחה, ובתפילה המיוחדת של נעילה: "למען נחדל מעושק ידינו". התשובה בעשי"ת מתחילה ביחיד, כפי שמשתקף בקריאות של ר"ה: עינינו נשואות לראשוני הצדיקים, לדבוק בדרכיהם: לשרה[20], אברהם, חנה; והיא מסתיימת ביוה"כ בתשובת היחיד כהכנה וכלי עזר לשיא של תשובת הציבור על העברות הנימוסיות-מוסריות.

המעבר מיחיד לציבור משתקף בעבודה של יוה"כ, בה הכה"ג מתוודה על פרו ואומר "חטאתי עויתי פשעתי לפניך אני וביתי", וחוזר ומתוודה שנית על פרו ואומר "חטאתי עויתי פשעתי לפניך אני וביתי ובני אהרן עם קדושיך". וכל זאת כהכנה לשיא של היום הקדוש, בו הוא מתוודה על השעיר המשתלח ואומר ומתחנן: "חטאו, עוו, פשעו לפניך עמך בית ישראל; אנא בשם, כפר נא לחטאים ולעוונות ולפשעים שחטאו ושעוו לפניך עמך בית ישראל". מעבר זה גם משתקף בקריאה למנחה: עריות, מן העברות השמעיות שהיחיד נענש עליהן בעונש חמור יותר מהציבור לפי המש"ח, ותשובה של רבים בהפטרה על עברות נימוסיות. וכן התפילה-בקשה-הבטחה "למען נחדל מעושק ידינו" בתפילת נעילה, הכתובה בלשון רבים, מורה על חשיבות תיקון דרכינו במצוות הנימוסיות בעת נעילת שער.

מסר מרכזי זה של יוה"כ צריך לשמש גם לנו, המחזיקים עצמנו כשלומי אמוני ישראל, אות ואזהרה שנקפיד על מה שאנו מכניסים לכיס ומוציאים מהפה (מצוות נימוסיות), לפחות באותה מידה בה אנו מקפידים על מה שאנו מכניסים לפה (מצווה שמעית)![21]

(הופיע ב"הצפה". חלק א בער"ה ה-תשס"ג, 6.9.02, המוסף לענייני ספרות, ע' 12-13; חלק ב בעיוה"כ ה-תשס"ג, 15.9.02, ע' 4.)

---

[20] עיין בגמרא בר"ה לב ע"ב לעניין פקידת שרה, שיש לה דין של רבים. אך אין דומה יחיד שדינו כרבים לציבור ממש, ולא לחינם תיקנו חכמי התלמוד (מגילה לא ע"א) לקרוא באבות האומה בר"ה. ואכמ"ל, ואולי נאריך במקום אחר.

[21] התוספת 'ומוציאים מהפה' היא הערתה של הגברת חנה יאיר כשמשפחותינו הסבו לשולחן השבת במעוננו.